

Agnieszka Januszek-Sieradzka

<http://orcid.org/0000-0002-3227-3797>

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

agnieszka.januszek-sieradzka@kul.pl

DOI: 10.35765/pk.2022.3904.03

Wprowadzenie

Dwór królowej, choć – jak pisał w XVI w. Marcin Kromer – był ukształtowany na wzór dworu króla, a monarcha wszystkich dworzan swej małżonki „żywi, odziewa i oplaca” (Kromer, 1984, s. 147), ze względu na jedynie usługową rolę wobec swej pani nie mógł być podobny do dworu króla w zakresie miejsca, funkcji i znaczenia w państwie. Wydaje się, że wobec tej odmienności o rzeczywistej roli dworu królowej w polityce, kulturze czy gospodarce w największej mierze decydowały osobowość i ambicje królowej oraz jej relacje z małżonkiem, które zwiększały lub zmniejszały jej szanse na uczynienie z dworu, czy precyzyjniej – związanych z nim ludźmi – istotnego czynnika politycznego. Nie dziwi więc, że uwagę badaczy przyciągały te polskie królowe, które wyróżniały się aktywnością i wpływem na sytuację w państwie, jak królowa Bona Sforza, a w dalekim cieniu pozostawały te, które z rzadka lub wcale nie wychodziły poza rolę królewskiej małżonki. Choć od razu trzeba zauważyć, że oczywiście była zmiana, gdy królowa małżonka zostawała też królową matką – konieczność zabezpieczenia losu dzieci, a zwłaszcza synów, z reguły aktywizowała polskie królowe i najbliższe im środowiska, czyniąc ich dwory i związanych z nimi ludzi czynnymi uczestnikami życia publicznego (Sucheni-Grabowska, 2009, s. 247–260). Nie były to jednak zagadnienia, którym poświęcano by odrębną uwagę.

Aż do schyłku XX w. próby przyjrzenia się dworowi polskich królowych, tak w wymiarze strukturalno-organizacyjnym, jak i jego roli na różnych płaszczyznach funkcjonowania, były podejmowane przy okazji czy na marginesie studiów dotyczących poszczególnych władców i ich panowania lub w biografii królowych (np. Kolankowski, 1913, s. 313–361; Pocięcha, 1949, s. 49–106; Bogucka, 2004, s. 87–104). Jeszcze na początku lat dwutysięcznych odnoszone do polskiej historiografii uwagi, że niewiele wiemy zarówno o samych królowych i ich roli w państwie, jak i o ich otoczeniu, a poza głównym nurtem badawczym pozostają struktury dworów polskich księżnych i królowych, były ze wszech miar słuszne. Przez ostatnich dwadzieścia lat tematyka związana z dworem polskich królowych w średniowieczu i w epoce nowożytnej zyskała grono badaczy, którzy na początku skupiali swoją uwagę przede wszystkim na

wymiarze organizacyjnym dworu, traktowanym jako zhierarchizowana struktura urzędów i stanowisk. Dzięki metodologicznej i warsztatowej podstawie, którą dla badań nad tym zagadnieniem stała się monografia Marka Ferencza poświęcona dworowi króla Zygmunta Augusta (Ferenc, 1998), zaczęły się rozwijać także badania podstawowe dla dworów królowych (Marchwińska, 2008; Bogucka, 2009; Czwojdrak 2012; Rutkowska, 2012). Wydaje się, że badania nad dworami królowych, i w ogóle kobiet – także książnych czy magnatek – są również, w pewnej mierze, pochodną widocznych w polskiej historiografii zmian w zakresie badań nad historią kobiet, z których *gender studies* są najbardziej rozpoznawalnym, ale nie jedynym i nie najważniejszym nurtem (Bogucka, 1993; Bogucka, 2000; Bogucka, 2005; Siwik, 2011, gdzie dalsza literatura).

Polscy badacze dworów kobiecych coraz śmielej wychodzą poza dociekania o charakterze strukturalno-personalnym, a problematyka *queenship*, w którą wpisuje się ten obszar badawczy (bowiem przecież dwór był właściwym miejscem realizacji tego, co określamy, nieprzekładalnym zgrabnie na polski, terminem *queenship*), widoczna jest nie tylko w dotyczących Polski studiach badaczy zagranicznych, ale już także wprost w polskich badaniach. W ostatnich latach pojawiły się w polskiej historiografii publikacje, w których dwór nie jest ujmowany wyłącznie jako dość statyczna struktura zbudowana z urzędów i funkcji, do których mozolnie przypisuje się nazwiska i daty (choć bez tego podstawowego nurtu trudno byłoby przecież pójść dalej). Coraz częściej próbuje się go widzieć w kontekście dynamicznych i wielopłaszczyznowych relacji społecznych, sieci społecznej (*social network*), nieustannych interakcji, co nakazuje wykorzystywanie w tych ujęciach metod właściwych antropologii, psychologii społecznej czy socjologii (Januszek-Sieradzka, 2017; Kuras, 2018; Skrzypietz, 2021, Januszek-Sieradzka, 2022). Warto dodać, że badania dotyczące *queenship* obejmują też popularne w ostatnich latach i interesujące interpretacyjnie zagadnienie transferów kulturowych łączonych z europejskim rynkiem matrymonialnym i rolą królowych w wymianie kulturowej (Kosior, 2019; Pastrnak, 2018; Pastrnak, 2020). Stan badań w niektórych obszarach pozwala też na próby ujęć komparatystycznych czy pokazujących rozwój zjawisk związanych z dworem w długim trwaniu (Kosior, 2019; Beem, 2020; Pietrzak 2018). Jeśli dodać do tego zauważalne zainteresowanie polskimi królowymi i królowymi pochodzącymi z Polski oraz ich dworami w badaniach podejmowanych przez badaczy z ośrodków zagranicznych (Kosior, 2019; Beem, 2020, s. 157–202; Pastrnak, 2018; Pastrnak, 2020; Niiranen, 2020; Máté i Oborni, 2020; Güttner-Sporzyński, 2021), co stanowić może (i powinno) impuls metodologiczny dla rodzimej historiografii, oraz inicjatywy i projekty badawcze poświęcone tej tematyce, uwzględniające wątki polskie (Bues, 2016; <http://www.marryingcultures>).

eu, dostęp: 30.09.2022; <https://ihpan.edu.pl/struktura/zaklady-naukowe/zespol-do-badan-nad-dworami-i-ELITAMI-wladzy>, dostęp: 02.10.2022), należy się spodziewać wyraźnego postępu w badaniach dotyczących szeroko rozumianego dworu królowej, nie tylko polskiego i nie tylko królowych pochodzących z Polski.

To dobry moment, by określić aktualny stan tych badań i wskazać dalsze kierunki rozwoju oraz możliwości badawcze. Istotne jest zarysowanie historiograficznego punktu wyjścia do dalszych badań, szczególnie poprzez określenie dorobku historiografii zachodnich, stosowanej metodologii, poddawanego analizom zasobu źródeł, sposobów ujęcia problematyki dworu królowej. Z drugiej strony, wychodząc poza zagadnienia struktury, organizacji i składu osobowego dworu, ważne jest przyjrzenie się dworowi jako środowisku – żywemu, pulsującemu, zmieniającemu się nie tylko z powodu rotacji personalnych, ale głównie z powodu nieustannej interakcji między królową a tworzącymi go ludźmi.

Wciąż otwarta lista zagadnień, które składają się na tę wielowątkową i interdyscyplinarną tematykę, obejmuje m.in. kwestie związane z: codziennym funkcjonowaniem dworu królowej – od jego finansowania i utrzymania przez zaopatrzenie, modę, rozrywki po mobilność, życiem religijnym, mecenatem kulturalnym i działalnością fundacyjną, ceremoniałem i jego znaczeniem dla pozycji królowej, realnym wpływem królowej i jej współpracowników na decyzje podejmowane przez króla i jego otoczenie, zmianą statusu królowej po śmierci męża czy drogami i skalą transferów kulturowych (Januszek-Sieradzka, 2014). Teksty zaprezentowane w niniejszym tomie stanowią odpowiedź na postulaty rozbudowania tematyki związanej z dworem królowej w średniowieczu i epoce nowożytnej o wątki pozwalające widzieć go w szerszej perspektywie, tak metodologicznej, jak i tematycznej.

Dwa z zaprezentowanych artykułów zostały poświęcone kwestiom historiograficznym. Dr hab. Katarzyna Kuras (Uniwersytet Jagielloński) przedstawiła w tym kontekście genezę i ewolucję dworu królowych francuskich. Dwór królowej, jak zauważyła autorka, aż do lat 90. XX w. nie cieszył się zainteresowaniem badawczym, które w tym obszarze skupiało się niemal wyłącznie na dworze monarchy. W warunkach francuskich momentem przełomowym w dziejach rozwoju instytucji dworu królowej była aktywność Anny Bretońskiej (1477–1514) i to ona oraz inne wyraziste osobowości – Katarzyna Medycejska (1519–1589) i Anna Austriaczka (1601–1666), wyraźnie dominują we francuskich badaniach. Dr Matylda Urjasz-Raczko (Uniwersytet Warszawski), która przyjrzała się kwestii obecności tematyki dworu królowej w historiografii hiszpańskiej, zauważyła, że nie występuje ona jako odrębna problematyka badawcza, a dorobek opiera się głównie na studiach przypadków poszczególnych dworów.

Badania ogniskują się, inaczej niż w Polsce, nie wokół kwestii organizacyjnych, personalnych czy strukturalnych, ale ich główną oś stanowi rola i pozycja społeczna królowej, zwłaszcza w kontekście sieci klientalnych. Interesujący jest w tym kontekście niedawny programowy manifest Marii López-Cordón, czołowej hiszpańskiej badaczki historii kobiet, która ogłosiła koniec epoki badań nad kobietami z góry obsadzonymi w roli ofiar w patriarchalnym społeczeństwie (López-Cordón, 2015). Podejście to w istotny sposób wpływa na problematykę badawczą dotyczącą dworów, w których ważne miejsce zajmuje szeroko pojęty udział kobiet we władzy, w tym np. rola w zakulisowych działaniach dyplomatycznych. Dobrze by było, by artykuły K. Kuras i M. Urjasz-Raczko stały się zachętą do przyjrzenia się problematyce dworu królowej w innych europejskich historiografiach, zwłaszcza chyba anglosaskiej, niemieckiej, austriackiej czy czeskiej, w których badania te są szczególnie intensywne i owocują nowymi propozycjami metodologicznymi.

Pozostałe teksty osadzone w tej problematyce zostały poświęcone szczegółowym kwestiom związanym tak z funkcjonowaniem dworu jako pewnej struktury czy środowiska, jak i rolą, miejscem i zadaniami kobiety w tym, co można by określić dworskim mikroświatem (Januszek-Sieradzka, 2017). Mgr Marta J. Knajp (Uniwersytet Warszawski) przyjrzała się w swoim artykule codziennemu życiu służących węgierskiej księżniczki Elżbiety Turyńskiej (1207–1231), już w 1235 r. ogłoszonej świętą Kościoła katolickiego. W świetle analizowanego źródła, powstałego na potrzeby procesu kanonizacyjnego i zawierającego zeznania czterech towarzyszek Elżbiety, autorka przedstawiła sugestywny obraz życia służących świętej Węgierki, podporządkowanego w każdej sferze, zwłaszcza religijnej i moralnej, wyborom pani dworu. Z analizy źródła wynika, że realizacja propagowanego i praktykowanego przez Elżbietę ideału chrześcijańskiego życia, przynajmniej dla części dworek, była niechętnie wypełnianym przy-musem. Artykuł dr. Tomasza Rombka (Bytom) został poświęcony bardzo rzadko podejmowanemu w polskiej literaturze naukowej zagadnieniu dworu królewskiego dziecka, a wyniki badań są tym bardziej warte uwagi, że dotyczą nie dworu syna – następcy, a dworu monarszej córki. Na podstawie obszernych i różnorodnych źródeł autor przedstawił strukturę dworu Elżbiety Jagiellonki (1482–1517), najmłodszej córki Kazimierza IV Jagiellończyka i Elżbiety Rakuszanki, funkcjonującego w latach 1505–1515. Artykuł zawiera szereg ustaleń dotyczących składu personalnego dworu królowej, który początkowo tworzyli głównie ludzie związani wcześniej z dworem jej matki. Z czasem w doborze jego członków ujawniła się własna inicjatywa Elżbiety oraz jej brata, Zygmunta I Starego, od 1506 r. króla Polski. Kwestii składu osobowego dworu królowej dotyczy również tekst dr. Andrzeja Gładysza (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana

Pawła II). Opierając się na rejestrach popisowych dworzan i rachunkach królewskich, autor zestawił imienną listę dwudziestu dworzan konnych królowej Bony Sforzy (1494–1557) i dokonał analizy ich aktywności militarnej, przede wszystkim w kontekście wykorzystywania ich przydatności bojowej przez królewskiego małżonka Bony. Jak się okazało, dworzanie królowej służyli monarsze w kampaniach wojennych przeciwko Tatarom i Turkom (1519 i 1524) oraz w wojnie pruskiej (1520–1521). Artykuł stanowi interesujący przyczynek do badań poświęconych wzajemnym relacjom między dworami pary królewskiej i funkcjonalnym powiązaniom między nimi. Dr hab. Agnieszka Januszek-Sieradzka (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) przyjrzała się kwestii mobilności Barbary Radziwiłłówny (1523–1551), drugiej żony Zygmunta II Augusta i przez krótki, zaledwie półroczny okres, koronowanej królowej Polski, nie tylko w kontekście przestrzennym, ale przede wszystkim kulturowym i symbolicznym. Autorka szczególną uwagę zwróciła na fakt, że chociaż podróże Radziwiłłówny należy uznać za odbiegające od europejskiego standardu ze względu na splot kilku szczególnych okoliczności, to jednak swoją warstwą symboliczną jak najbardziej wpisują się one w europejską tradycję i obyczaj. Szczególnym tego potwierdzeniem była podróż „ślubna” do ojczyzny męża, wymagająca przekroczenia największej liczby granic, bogata w pełne symbolicznych znaczeń rytuały przejścia (*rites de passage*). Procesowi rekrutacji na dwór królowych Anny (1573–1598) i Konstancji (1588–1631) Habsburżanek, żon Zygmunta III Wazy, swój artykuł poświęciła dr Aleksandra Barwicka-Makula (Uniwersytet Śląski w Katowicach). Habsburżanki brały udział w doborze dworzan, oceniały ich prace, wyciągały konsekwencje, zapewniały właściwe warunki bytowe i otaczały ich troską, jednym słowem – na podstawie monachijskich wzorców sprawnie i umiejętnie zarządzały gospodarstwem domowym. Autorka słusznie zwróciła uwagę, że habsburskie królowe należy postrzegać także jako agentki transferu kulturowego, dzięki którym tworzyły się sieci dynastycznych powiązań europejskich dworów. Kolejnego z zagadnień badawczych związanych z funkcjonowaniem dworu – kwestii jego finansowania – dotyczy artykuł prof. dr hab. Aleksandry Skrzypietz (Uniwersytet Śląski w Katowicach). Autorka dokonała analizy rzymskiego dworu Marii Klementyny Sobieskiej (1701–1735), nieszczęśliwej żony Jakuba Stuarta. Jej otoczenie, liczące około dwudziestu osób, było dobrane i nadzorowane przez jej męża i choć to na nim spoczywał obowiązek finansowania funkcjonowania dworu, przytoczone w artykule źródła świadczą, że w kosztach utrzymania partycypowała Maria Klementyna. Z pomocą dworów europejskich i papieża Sobieska zdołała jednak wywalczyć sobie prawo do własnego otoczenia, pieniędzy i usunięcia z dworu niechcianych faworytów męża.

Blok tekstów poświęconych dworowi zamyka tekst dr Sylwii Filipowskiej i dr hab. Grażyny Zając (Uniwersytet Jagielloński). Autorki, stosując założenia metodologiczne i metody badawcze narratologii feministycznej, poddały analizie wspomnienia dwóch córek Abdülhamida II, sułtana Imperium Osmańskiego w latach 1876–1909. Şadiye Osmanoglu (1886–1977) i Ayşe Osmanoglu (1887–1960), już jako dojrzałe kobiety, napisały wspomnienia, w świetle których dwór sułtana jawi się jako miejsce bezpieczne, uporządkowane według określonej hierarchii wartości, które w pełni akceptowały i całkowicie się im podporządkowywały. Autorki zwróciły jednak uwagę na niedomówienia i przemilczenia w źródle, których analiza pozwoliła na ustalenia dotyczące kreacji świata dzieciństwa i młodości przez obie księżniczki i licznych niespójności w ich autonarracji.

Należy mieć nadzieję, że zaprezentowane artykuły, dotyczące zaledwie kilku zagadnień z wielowątkowej problematyki dworu królowej w średniowieczu i epoce nowożytnej, staną się impulsem i zachętą do podejmowania dalszych badań osadzonych w tej interesującej tematyce.

BIBLIOGRAFIA (wybrana)

- Beem, Ch. (2020). *Queenship in Early Modern Europe*. London: Macmillan Education.
- Bogucka, M. (1993). Kwestia kobieca okiem historyka. *Teksty Drugie*, 1993, 180–184.
- Bogucka, M. (2000). New Perspectives on Gender. *Acta Poloniae Historica*, 82, 185–209.
- Bogucka, M. (2004). *Bona Sforza*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo.
- Bogucka, M. (2005). *Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Bogucka, M. (2009). The Court of Anna Jagiellon: Size, Structure and Function. *Acta Poloniae Historica*, 99, 91–105.
- Bues, A. (2016). Art collections as dynastic tools: The Jagiellonian Princesses Katarzyna, Queen of Sweden, and Zofia, Duchess of Braunschweig-Wolfenbüttel. W: H. Watanabe-O’Kelly i A. Morton (red.), *Queens Consort, Cultural Transfer and European Politics, c. 1500–1800*. London: Routledge.
- Czwojdrak, B. (2012). *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w średniowiecznej Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Ferenc, M. (1998). *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Jagellonica.
- Güttner-Sporzyński, D. (2021). Contextualising the marriage of Bona Sforza to Sigismund I of Poland: Maximilian I’s diplomacy in Italy and Central Europe. *Folia Historica Cracoviensia*, 27, 63–90.

- Januszek-Sieradzka, A. (2017). *Królowa Barbara Radziwiłłówna w dworskim mikroświecie*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Januszek-Sieradzka, A. (2022). Queen Bona Sforza as Part of the Blended Family: Not Obvious Relationships at the Royal Court in Cracow. *Opera Historica*, 23, č. 1, 7–28.
- Kosior, K. (2019). *Becoming a Queen in Early Modern Europe. East and West*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kromer, M. (1984). *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, tłum. S. Kazikowski, wstęp i oprac. R. Marchwiński. Olsztyn: Pojezierze.
- Kolankowski, L. (1913). *Zygmunt August wielki książę Litwy do roku 1548*. Lwów: Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej.
- Kuras, K. (2018). *Dwór królowej Marii Leszczyńskiej. Ludzie, pieniądze, wpływy*. Kraków: Wydawnictwo Historia Jagellonica.
- López-Cordón, M.V. (2015). Los estudios históricos sobre las mujeres en la Edad Moderna: estado de la cuestión. *Revista de Historiografía*, 22, 147–181.
- Marchwińska, A. (2008). *Królewskie dwory żon Zygmunta Augusta. Organizacja i składy osobowe*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Niiranen, S. (2020). Continuing Family Bonds after Death: Catherine and Isabella. W: Á. Máté i T. Oborni (red.), *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559)*. *Studies*. Budapest: Research Centre for the Humanitie, 131–146.
- Máté A. i Oborni T. (2020) (red.), *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559)*. *Studies*. Budapest: Research Centre for the Humanitie
- Pastrnak, P. (2018). Adducimus gemmam et florem: Bona Sforza's bridal journey (1518) in the light of rituals and ceremonies. *Studia z Dziejów Średniowiecza*, 22, 174–193.
- Pastrnak, P. (2020). Bona Sforza's Bridal Journey to Poland as Imaginary Travelling and Jagiellonian Propaganda. *Zeitschrift für Slavische Philologie*, 76, is. 2, 289–315.
- Pietrzak, J. (2018). Ceremoniał wjazdu w epoce nowożytnej na przykładzie podróży Teresy Kunegundy Sobieskiej do Brukseli na przełomie 1694 i 1695 roku. Scenariusz i interpretacja. *Res Historica*, 45, 87–120.
- Pociecha, W. (1949). *Królowa Bona (1495-1557)*. *Czasy i ludzie Odrodzenia*, t. 2. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Rutkowska, G. (2012). Dwór polskich królowych Anny Cylejskiej i Elżbiety Granowskiej. W: W. Bukowski i T. Jurek (red.), *Narodziny Rzeczypospolitej*. *Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 869–914.
- Siwik, A. (2011). Kobieta w historii Polski. W: K. Slany, B. Kowalska i M. Ślusarczyk (red.), *Kalejdoskop genderowy: w drodze do poznania płci*

społeczno-kulturowej w Polsce. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 17–41.

Skrzypietz, A. (red.) (2021). *Queens within Networks of Family and Court Connections*. Köln: Böhlau Verlag.

Sucheni-Grabowska, A. (2009). Królowe a następstwo tronu: Zofia, Bona i Maria Ludwika. W: A. Sucheni-Grabowska, *Wolność i prawo w staropolskiej koncepcji państwa*. Warszawa: Muzeum Historii Polski, 155–205.